

ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՈՏԼՁԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀՀ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ԴՐԱՆՑ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ

ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է կարևորագույն դրույթ, որի նշանակությունը քաղաքագիտության և իրավագիտության մեջ իրական իմաստով դեռևս չունի և՛ տառացի, և՛ ոգու տեսանկյունից ճշգրիտ գնահատականը: «Իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է»: Այս դրույթով ՀՀ Սահմանադրությունը հանցագործություն է ճանաչում գործողությունները, որոնք հանգեցրել են իշխանության յուրացման: Որպեսզի կարողանանք ճիշտ բացահայտել այս դրույթի իրավական իմաստը և նշանակությունը ՀՀ իրավական համակարգում, փորձենք կատարել հետազոտական հետևյալ հերթականությամբ քայլերը. ձևական-իրավական, համակարգային, համեմատական վերլուծության ու մեկնաբանման ենթարկենք այդ դրույթը, վեր հանենք դրա մեկնաբանման վարկածները ՀՀ, ինչպես նաև նման սահմանադրական դրույթ ունեցող երկրների սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ, իրականացնենք այդ դրույթի՝ որպես իրավական վարքագծի իրավաբանական կազմի տարրերի վերլուծություն և բովանդակության բացահայտում և այդպիսով պարզենք այդ դրույթի ճշմարիտ նշանակությունը ՀՀ իրավական կարգավորման կառուցակարգի նորմատիվ ենթահամակարգում:

«Իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է» սահմանադրական դրույթի իրավական բուն իմաստը հասկանալու համար նախ հստակեցնենք դրանում օգտագործված որոշ եզրույթների՝ իշխանության և յուրացման իրավական բովանդակությունը: «Հանցագործություն» և «կազմակերպություն» եզրույթները չենք մեկնաբանի, չենք ենթարկի, քանզի դրանք գրեթե հանրաճանաչ են: Այդ պատճառով վերլուծության ընթացքում կհիմնվենք իրավաբանական բառարաններում եղած դրանց բնորոշումների վրա¹, թեև պետք է նկատի ունենալ, որ «կազմակերպություն» հասկա-

¹ Հանցագործությունը մեղավորությամբ կատարված, պատժի սպառնալիքով օրենքով արգելված, հանրորեն վտանգավոր արարք է, որի հիմնական հատկանիշներն են՝ հակաիրավականությունը, հանրության համար վտանգավորությունը, արտաքին արտահայտությունը (արարք է), պարունակում է օրենքով սահմանված հանցակազմի (օբյեկտ, սուբյեկտ, օբյեկտիվ կողմ, սուբյեկտիվ կողմ) հատկանիշները (տե՛ս Краткий юридический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики. 2005, էջ 696):

ցությունը չի ներառում խումբը, հետևաբար՝ սահմանադրական դրույթը պետք է ենթարկել տարածական մեկնաբանման:

«Իշխանությունն» արդի հասարակագիտության ամենաբարդ, բազմանշանակ հասկացություններից է²: Սակայն այս դեպքում մենք ունենք դրա կիրառման կոնկրետ տիրույթ՝ սահմանադրական հարաբերությունների իրավական կարգավորում Սահմանադրության միջոցով:

Ընդհանրապես իշխանությունը ունակություն կառավարելու, իրեն ենթարկելու ու հնարավորություն է, և «ցանկացած իշխանություն ենթադրում է օբյեկտ և սուբյեկտ՝ կառավարողներ ու կառավարվողներ»³: Այս պարագայում մենք գործ ունենք Սահմանադրությամբ հիմնադրված, ճանաչված ժողովրդի իշխանության հետ: Ժողովրդի իշխանությունը նրա ունակությունն ու հնարավորությունն է լուծելու հանրային գործերը, իսկ դրա լուծման ձևերն են անմիջական և միջնորդավորված եղանակները: Այսպիսով, Սահմանադրությունը ժողովրդի միասնական իշխանությունը տրոհում է իրականացման երկու տեսակի՝ ժողովրդի անմիջական իշխանություն (ինքնակառավարում) և պետական (հանրային) իշխանություն: Հետևաբար, Սահմանադրության հոդված 2-ի 3-րդ մասում օգտագործված «իշխանություն» եզրույթն ընդհանուր է և վերաբերում է ինչպես ժողովրդին պատկանող իշխանությանը և դրա իրականացման իրավագործություններին, այնպես էլ իշխանությունների բաժանման սկզբունքով գործող հանրային-իրավական մարմինների՝ Սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրված իրավասությանը, լիազորություններին ու պարտականություններին: Տրամաբանական եզրակացությունը հետևյալն է. Սահմանադրությունը հանրային իշխանության իրականացումը վստահել է ժողովրդին (դրա ձևերն են ընտրությունները և հանրաքվեն), ինչպես նաև՝ հանրային մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց՝ ըստ իրենց սահմանադրական իրավասության: Հետևաբար, իշխանությունը կրողների (սուբյեկտների) սահմանադրական այդ շրջանակից դուրս գտնվող բոլոր անհատները և կազմակերպությունները պարտավոր են հարգել սահմանադրական կարգը, չխախտել, ըստ Սահմանադրության տեքստի՝ «չյուրացնել»: Յուրացումը հանցագործություն է:

Տրամաբանորեն ստացվում է հետևյալ դատողությունը. ինչ-որ բան անելու հնարավորությունը (իրավագործությունը) վերապահված է Ա սուբյեկտին և միայն նրան: Մնացած բոլոր սուբյեկտները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ այնպիսի գործողություններ կատարելուց, որոնց կենսագործման հետևանքը կարող է լինել Ա.-ին պատկանող ի-

² Իշխանության մասին գիտության բազմակողմանի, ծավալուն, հիմնարար, ամբողջական վերլուծությունը տե՛ս **Халипов В. Ф.** Энциклопедия власти. М.: Академический Проект; Культура, 2005:

³ **Мухаев Р. Т.** Теория политики. М.: Юнити–Дана, 2005, с. 192.

րավագորության բովանդակության իրացումը: Այն, ինչ վերապահված չէ քեզ Սահմանադրությամբ, դու իրավունք չունես անելու, հակառակը հանցագործություն է: Բայց այն, ինչ վերապահված է Ա.-ին, ուրիշները կարող են իրենց վերագրել կամ իրականացնել բազմազան ձևերով (արարքներով): Այդ իրականացումը կարող է լինել օրինական և ապօրինի: Ապօրինի են, օրինակ, բռնությամբ (կամ առանց դրա) զավթումը, առանց օրինական հիմքերի զուգահեռաբար իրականացումը և այլն: Սահմանադրությունն այդ արարք-ձևերից շեշտադրում է միայն «յուրացումը»: «Ի՞նչ է այն իրավաբանական իմաստով» հարցադրմանը պատասխանելու համար դիմենք սահմանադրական իրավունքի տեսությանը, որն արդեն դրա վերաբերյալ ունի որոշակի վերլուծություններ: Սակայն մինչ այդ ընդհանուր կողմնորոշման համար դիմենք հանրաճանաչ միջոցի՝ բացատրական բառարաններից մեկի օգնությամբ: «Յուրացնել» բառի իմաստներից մեկն է՝ «դարձնել իրենը, սեփականել, հափշտակել»⁴: Այս հանրաճանաչ բացատրությունից բխում է, որ յուրացումը ուրիշին պատկանող ինչ-որ բանի հափշտակումն է, այսինքն՝ ապօրինի տիրանալը:

1995 թ. Սահմանադրության ընդունումից հետո ՀՀ-ում հրատարակված իրավաբանական աշխատություններից մեկում «Իշխանության յուրացում» սահմանադրական հասկացության մեկնաբանման վարկածը բառացիորեն հետևյալն է. «Ժողովրդին պատկանող իշխանությունը կարող է յուրացվել տարբեր ձևերով: Առավել տարածված ձևերից մեկը պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից իր լիազորությունների շրջանակից դուրս գալն է և օրենքով չնախատեսված կամ ապօրինի գործողություններ կատարելը: Առավել վտանգավոր է որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից ձեռնարկված հակասահմանադրական ճանապարհով **իշխանության զավթումը**, զանգվածային իրավախախտումների կամ դավադրության կազմակերպման միջոցով»⁵: Մեկնաբանման այս վարկածի առանձնահատկություններն են՝ ա) յուրացվում է ժողովրդի իշխանությունը, բ) ժողովրդին պատկանող իշխանության յուրացումն ունի տարբեր ձևեր, գ) ձևերից մեկը պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից իր լիազորությունների շրջանակից դուրս գալն է, այսպես կոչված՝ սահմանազանցումը, մյուսը հակասահմանադրական ճանապարհով զավթումն է երկու եղանակով՝ զանգվածային իրավախախտումների կամ դավադրության միջոցով: Այդ նույն աշխատության մեջ մեկ այլ հեղինակ նշում է, որ Սահմանադրության հոդված 2-ի դրույթը ներառում է

⁴ Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. 4, 3-Ֆ, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Եր., 1980, էջ 5:

⁵ **Վլադիմիր Նազարյան**, ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի մեկնաբանություններ // **Ա. Վ. Բաղդասարյան**, 117 հարց ու պատասխան ՀՀ նոր Սահմանադրության մասին, Եր., 1995, էջ 80:

իշխանության զուգահեռ մարմինների ստեղծման արգելքը⁶:

Այս տեսակետների առանձնահատկությունն այն է, որ «յուրացումը» դիտվում է որպես տարողունակ հասկացություն, ունի իրականացման զանազան ձևեր՝ սահմանազանցում, զավթում (երկու եղանակով՝ դավադրություն, զանգվածային իրավախախտումներ), իշխանության զուգահեռ մարմինների ստեղծում, և վերջապես՝ յուրացվում է ժողովրդի իշխանությունը: Տեսակետը հետաքրքիր է այնքանով, որ դրա հեղինակները 1995 թ. Սահմանադրության նախագծի մշակման հանձնաժողովի անդամներ էին, ինչը շատ կարևոր հանգամանք է, որի մասին կյստենք ստորև:

Մեկ այլ հեղինակ քննարկվող հոդվածի շուրջ արտահայտել է հետևյալ մտքերը. «Ժողովրդի ոչ մի մաս, կազմակերպություն կամ անհատ իրավունք չունի իշխանությունը բռնատիրել: ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրել է, որ իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է, իշխանության զուգահեռ մարմինների ստեղծումն արգելվում է»⁷: Այս արտահայտության մեջ չկան տրամաբանական դասակարգում, եզրույթների ընդգրկման տիրույթների ստորակարգություն: Մտքի շարադրման լեզվական ու տրամաբանական կապերից կարելի է եզրակացնել, որ հնարավոր խախտումների տեսակներ են բռնատիրումը, յուրացումը, զուգահեռումը: Այս վարկածը «յուրացման» սուբյեկտների մեջ ավելացնում է ժողովրդի մի մասին, այսինքն՝ մարդկանց խմբին: Դրա ռացիոնալությունն այն է, որ կազմակերպությունը և խումբն իրարից տարբերվող հասարակական սուբյեկտներ են:

Որոշ հեղինակներ շրջանցում են քննարկվող սահմանադրական դրույթի մեկնաբանությունը⁸, իսկ 2005 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրության մեկնաբանմանը նվիրված հիմնարար աշխատությունը շատ թռուցիկ անդրադարձ է կատարել այդ հարցին⁹: Այս դիրքորոշ-

⁶ Տե՛ս **Հ. Խաչատրյան**, Հայաստանի Հանրապետությունը որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն // **Ա. Վ. Բաղդասարյան**, 117 հարց ու պատասխան ՀՀ նոր Սահմանադրության մասին, էջ 21, ինչպես նաև **Հ. Մ. Խաչատրյան**, Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը // ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության և իրավունքի ինստ., Եր., ՀՀ ԳԱԱ «գիտություն» հրատ., 1997, էջ 36:

⁷ «Ժողովրդավարություն», Եր., Մխիթար Գոշ, 1998, էջ 54: Սահմանադրության 2-րդ հոդ. 3-րդ մասը նույն տրամաբանությամբ է ներկայացված նաև **Հենրիկ Աբրահամյան**, Ժողովրդավարությունը և քաղաքական կուսակցությունները: Ուսումնական ձեռնարկ, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 22:

⁸ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք», Եր., ԵՊՀ հրատ., 2003, էջ 129, ինչպես նաև՝ «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք», գիրք առաջին, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2016, էջ 128-134, 150-161, նաև՝ «Հայաստանի Հանրապետության 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը», Եր., Տիգրան Մեծ, 2016, էջ 24:

⁹ «Իշխանության գալու միակ օրինական և հնարավոր ձևն ազատ և արդար ընտրություններն են՝ որպես ժողովրդի կամքի իսկական և միակ դրսևորում, այլ կերպ իշ-

ման մեջ «իշխանության նվաճումը և յուրացումը» բանաձևը «և» շաղկապի օգտագործմամբ ենթադրում է նախ՝ դրա նվաճում, այնուհետև՝ յուրացում:

ՀՀ Սահմանադրության հոդված 2-ի 3-րդ մասի վերաբերյալ վերը բերված մեկնաբանական վարկածների վերլուծությունը հաստատեց, որ խնդիրը բավականին խճճված է, չկա եզրութաբանական հստակություն (խախտումների եղանակները, ձևերը մի դեպքում համադաս են, մի դեպքում՝ ստորադաս): Առաջանում է հարցադրում. ո՞րն է այդ անհստակության պատճառը՝ ՀՀ Սահմանադրության մեջ օգտագործված «յուրացում» հասկացությո՞ւնը, մեկնաբանող հեղինակների տրամաբանական և գիտական անհետևողականությո՞ւնը, թե՞ կա այլ պատճառ: Այս հարցերին պատասխանելու, քննարկվող հարցում տեսական և դրանից հետևող գործնական-իրավական հստակության հասնելու համար փորձենք ամփոփել ժողովրդաիշխանության դեմ ոտնձգությունների սահմանադրական կարգավորման պրակտիկական ազատական սահմանադրական կարգավորման տիպ ունեցող մի շարք երկրներում: Մա շատ կարևոր հանգամանք է հարցի մեկնաբանման ճիշտ վարկած կառուցելու համար:

Այլ երկրների փորձի այս տեսանկյունից ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ Սահմանադրության համանմանությամբ ժողովրդաիշխանության վերաբերյալ առանձնացված դրույթ ունեն հիմնականում XX դ. վերջի Արևելյան Եվրոպայի հետսոցիալիստական, ինչպես նաև հետխորհրդային հանրապետությունների սահմանադրությունները: Այդ պատճառով նախ անդրադառնանք այս խմբի երկրների անկախացումից հետո ընդունված սահմանադրությունների վերլուծությանը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ Սահմանադրության հոդված 2-ի ակունքները գալիս են 1995 թ. խմբագրությունից:

ՀՀ Սահմանադրության անփոփոխելի հոդված 2-ի 3-րդ մասին գրեթե նույնական ձևակերպում-դրույթներ ունեն Ադրբեջանը¹⁰, Ղազախստանը¹¹, Թուրքմենստանը¹², Ուկրաինան¹³: Այս խմբի երկրներին

խանության նվաճումը և յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից համարվում են հանցագործություն: Ժողովուրդն իրավունք ունի ցուցաբերել քաղաքացիական անհնազանդություն բռնատիրական, ոչ օրինական իշխանության դեմ» («Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի, Եր., Իրավունք, 2010, էջ 62):

¹⁰ Ադրբեջանի Սահմանադրությունն ունի հատուկ հոդված՝ «Իշխանության յուրացման անթույլատրելիությունը (հոդված 6), որով սահմանվում է, որ Ադրբեջանի ժողովրդի ոչ մի մաս, ոչ մի սոցիալական խումբ կամ կազմակերպություն, ոչ մի անձ չեն կարող յուրացնել իշխանության իրականացման լիազորությունները: Իշխանության յուրացումը ժողովրդի դեմ ուղղված ծանր հանցագործություն է» (Конституция Азербайджанской Республики //Конституции стран СНГ и Балтии /Сост. Г. Н. Андреева. М.: Юристъ, 1999, с. 25):

¹¹ Ղազախստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրում է, որ «ոչ ոք չի կարող յուրացնել իշխանությունը Ղազախստանի Հանրապետությունում: Իշխանության յուրացումը հետապնդվում է օրենքով» (Консти-

բնորոշ է ստանդարտ, համառոտ ձևակերպումը, այն է՝ «յուրացման արգելքը», բացառությամբ Ուկրաինայի, որն օգտագործում է «ուզուրպացիա» եզրույթը: Այս երկրների քննարկվող դրույթի ձևակերպման միակ տարբերությունը յուրացման սուբյեկտների ամրագրման մեջ է: Կան երկրներ, որոնք ընտրել են վերացական ձևակերպում՝ «ոչ ոք», իսկ մյուսները դիմել են թվարկման՝ «անհատ կամ կազմակերպություն», «ժողովրդի մաս կամ կազմակերպություն կամ անհատ»: Ադրբեջանն այս շրջանակին ավելացրել է «սոցիալական խումբը»՝ որպես յուրացման սուբյեկտ:

Վերը նշվածներից տարբերվում են Ռուսաստանի, Ուզբեկստանի, Լիտվայի, Վրաստանի, Բելառուսի Սահմանադրությունները: Դրանցում օգտագործվում են շարադրման լրիվ այլ տեխնիկա և եզրութաբանություն: Դրանց Սահմանադրությունների ձևակերպումներն աչքի են ընկնում հստակությամբ (մանրամասնեցման միջոցով), խախտումների կամ ոտնձգությունների դրսևորման ձևերի և եղանակների տարբերակմամբ, ինչի շնորհիվ դրանք ավելի շատ են համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքին: Ընդ որում, այս երկրների Սահմանադրությունների քննարկվելիք դրույթներն իրարից տարբերվող են, յուրահատուկ:

ՌԴ 1993 թ. Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ազդարարում է. ոչ ոք չի կարող յուրացնել (присвоивать) իշխանությունը Ռուսաստանի Դաշնությունում: Իշխանության նվաճումը կամ իշխանական լիազորությունների յուրացումը հետապնդվում է դաշնային օրենքով¹⁴: Այս ձևակերպման մեջ տարբերվում են իշխանության դեմ ոտնձգության երկու եղանակ՝ «յուրացում», «բռնի նվաճում»: Դա էլ իր հերթին կարող է լինել «ամբողջ իշխանության» կամ «իշխանական լիազորությունների» յուրացում: ՌԴ Սահմանադրությունը չի որոշակիացրել արարքի սուբյեկտների շրջանակը: Սուբյեկտ կարող են լինել բոլորը, ինչը ճիշտ ձևակերպում է, որովհետև, օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրությունը բաց է թողել «խումբը» կամ «ժողովրդի մի հատվածը» ձևակերպումները, որոնք ակնհայտորեն կազմակերպություն չեն: ՌԴ Սահմանադրության մեջ ամենահետաքրքիրը «յուրացման» և «նվաճման» համադասային տարբերակումն է:

туция Республики Казахстан // Конституции стран СНГ и Балтии. М.: Юристъ, 1999, ст. 15, с. 102):

¹² Թուրքմենստանի Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է. «Ժողովրդի ոչ մի մաս, կազմակերպություն կամ առանձին անհատ իրավունք չունի յուրացնել իշխանությունը պետության մեջ (տե՛ս u Конституция Туркменистана // Конституции стран СНГ и Балтии, 1999, с. 412):

¹³ Ուկրաինայի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «ոչ ոք չի կարող ուզուրպացնել պետական իշխանությունը» (Конституция Республики Украина // Конституции стран СНГ и Балтии, с. 474):

¹⁴ Տե՛ս u Конституция Российской Федерации // Конституции стран СНГ и Балтии, с. 338:

Իր շարադրման ոճով և տեխնիկայով ՌԴ Սահմանադրությանը նման է Վրաստանի 1995 թ. Սահմանադրության հոդված 5-ի 3-րդ մասում ամրագրված դրույթը. «Ոչ ոք իրավունք չունի ուզուրպացնել կամ ապօրինի նվաճել պետական իշխանությունը»¹⁵: Հետևաբար, այն ունի իմաստային և ձևական-տրամաբանական նույն դրական կողմերը, ինչ ՌԴ Սահմանադրության համապատասխան դրույթը: Միակ անհետևողականությունն այն է, որ հոդվածը վերաբերում է պետական իշխանությանը, իսկ ՌԴ-ինը՝ ընդհանրապես իշխանությանը: Սակայն այս երկրների սահմանադրությունների քննարկվող դրույթների համեմատությունից երևում է, որ ռուսական «присвоение»-ն համարժեք է Վրաստանի Սահմանադրության օգտագործած «ուզուրպացնելուն», ինչի մանրամասները կքննարկենք ստորև:

Բելառուսի Հանրապետության Սահմանադրության հոդված 3-ի 2-րդ մասով սահմանվում է «Ցանկացած գործողություն՝ ուղղված սահմանադրական կարգի փոփոխմանը բռնի մեթոդներով, ինչպես նաև Բելառուսի Հանրապետության օրենքների խախտման այլ ճանապարհով պետական իշխանության հասնելուն՝ պատժվում է օրենքին համապատասխան»¹⁶: Ակնհայտ է արարքների շրջանակի վերացականտարբերակված շարադրանքը, որն ապահովելու է կիրառման հստակություն և որոշակիություն: Սակայն այս դրույթը հատուկ չենք վերլուծի, որովհետև այն էականորեն տարբերվում է մեր համապատասխան դրույթից:

Ուզբեկստանի Սահմանադրությունը սահմանում է. «Պետական իշխանության լիազորությունների յուրացումը, իշխանության մարմինների գործունեության կասեցումը կամ դադարեցումը Սահմանադրությամբ չնախատեսված կարգով, իշխանության նոր և զուգահեռ մարմինների ստեղծումը համարվում են հակասահմանադրական և հանգեցնում են ըստ օրենքի պատասխանատվության»¹⁷: Ուզբեկստանի իրավական կարգավորումն աչքի է ընկնում իր յուրահատկությամբ. այն նշում է խախտման մի շարք ձևեր-արարքներ՝ **յուրացում, կասեցում, դադարեցում, զուգահեռ իրականացում, նոր մարմինների ստեղծում**: Նման կարգավորումը որոշակի է և նախադրյալ սահմանադրական ճիշտ հիմքերով հանցագործություններ սահմանելու համար, կարգավորման այդ տեսլականը նաև հաստատում է, որ յուրացումը չի կարող ներառել մնացած ձևերը:

Հարցի ամենահետաքրքիր և լավագույն լուծումը տրված է Լիտվայի Սահմանադրությունում¹⁸: Որպեսզի հասկանալի լինեն հետագա

¹⁵ Конституция Грузии // Конституции стран СНГ и Балтии, с. 116.

¹⁶ Конституция Республики Беларусь // Конституции стран СНГ и Балтии, с. 118.

¹⁷ Конституция Республики Узбекистан // Конституции стран СНГ и Балтии, с. 441.

¹⁸ Էստոնիայի Սահմանադրությունը յուրացման կամ նվաճման արգելքներ չի սահմանում, հետևաբար այն հատուկ քննարկման առարկա չենք դարձնի (տե՛ս Конституция Эстонской Республики // Конституции стран СНГ и Балтии, էջ 598-632):

վերլուծությունները, թվարկում ենք դրա 2-րդ, 3-րդ, 8-րդ հոդվածների որոշ մասեր՝ տրամաբանական հերթականությամբ. «*Լիտվական պետությունը ստեղծվում է ժողովրդով: Ինքնիշխանությունը պատկանում է ժողովրդին: Ոչ ոք չի կարող նսեմացնել կամ սահմանափակել ժողովրդի իշխանությունը, յուրացնել ինքնիշխան կամքը, որ պատկանում է ամբողջ ժողովրդին: Պետական իշխանության կամ դրա ինստիտուտների նվաճումը բռնի ճանապարհով համարվում է հակասահմանադրական գործողություն, անօրինական ու անվավեր*»¹⁹: Ինչպես տեսնում ենք, ժողովրդի իշխանության դեմ ոտնձգության ձևեր են նսեմացումը, սահմանափակումը, յուրացումը, բռնի նվաճումը:

Արևմտյան Եվրոպայի երկրների սահմանադրությունները, լինելով XX դարի կեսերին ընդունված, ինչպես նաև իրենց իրավաբանական տեխնիկայի ազգային կանոններին ու ավանդույթներին համապատասխան շարադրված հիմնական օրենքներ, շատ դեպքերում չեն պարունակում մեզ հետաքրքրող ժողովրդաիշխանության պաշտպանության, մասնավորապես՝ իշխանության նվաճման կամ յուրացման վերաբերյալ դրույթներ: Օրինակ կարող են ծառայել Շվեյցարիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի, Իսպանիայի, ԱՄՆ-ի, Բրազիլիայի, Ճապոնիայի սահմանադրությունները: Այս առումով աչքի է ընկնում Ֆրանսիայի Սահմանադրությունը, որի հոդված 3-ի 1-ին մասը սահմանում է, որ ազգային ինքնիշխանությունը պատկանում է ժողովրդին, որն իրականացվում է ներկայացուցիչների միջոցով և հանրաքվեի ճանապարհով: Հոդվածի 2-րդ մասը հայտարարում է. ժողովրդի ոչ մի հատված, ոչ մի առանձին անհատ չեն կարող յուրացնել (ֆրանսերեն «s'en attribuer») դրա իրականացումը²⁰: Բացի այդ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը (1789 թ.) սահմանում է. «Իշխանության աղբյուրը ազգի էության մեջ է: Ոչ մի կազմակերպություն, ոչ մի անհատ չեն կարող ունենալ իշխանություն, որն ակնհայտորեն չի ելնում այդ աղբյուրից»²¹: Ֆրանսիայի Հանարպետության սկզբունքն է՝ «Ժողովրդի կառավարում, ժողովրդով և ժողովրդի համար»:

Ֆրանսերեն «s'en attribuer» բառը հայերենում թարգմանվում է «իրեն վերագրել», «իրեն վերապահել», «յուրացնել»²²: Այս բառը Ֆրանսիայի Սահմանադրության անգլերեն տեքստում թարգմանված է «arrogate»²³, որը հայերեն նշանակում է վերցնել, գրավել, խլել, անհիմն կերպով վերագրել կամ պահանջել²⁴: «S'en attribuer» բառը ուսերեն

¹⁹ Конституция Литовской Республики // Конституции стран СНГ и Балтии, с. 554-556.

²⁰ St' u www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_1

²¹ Декларация прав человека и гражданина от 26 августа 1789 г. // **Графский В. Г.** Всеобщая история права и государства. М.: Норма (издательская группа НОРМА-ИНФРА.М) 2001, с. 456-460.

²² St' u <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=106&query=attribuer>

²³ St' u France's Constitution of 1958 with Amendments through 2008; https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en

²⁴ St' u <https://hy.glosbe.com/en/hy/arrogate>; <https://hy.m.wiktionary.org/wiki/arrogate>

թարգմանվում է «присвоивать», «дерзко претендовать»: Ֆրանսիայի Սահմանադրության ռուսերեն տեքստում «s'en attribuer»-ն թարգմանված է «присвоивать»:

Կատարված համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տեսական բազմազանությունը և խայտաբղետությունը պայմանավորված են տարբեր երկրներում հիմնահարցի կարգավորման նորմատիվ բովանդակության զանազանությամբ, և՛ սահմանադրական եզրույթների, և՛ տեսական դատողությունների փոխառման կամ թարգմանության ժամանակ թույլ տրված անհետևողականությամբ: Այստեղից բխում է, որ անհրաժեշտ է կատարել խորքային ուսումնասիրություն, վեր հանել հայերեն «յուրացում», ֆրանսերեն «s'en attribuer», ռուսերեն «присвоение», ինչպես նաև լատիներեն «usurpatio» եզրույթների իրավական իմաստը, դրանց հարաբերակցությունը և գտնել ՀՀ Սահմանադրության հոդված 2-ի 3-րդ մասում ամրագրված դրույթը հասկանալու առավել ճշգրիտ վարկածը, որը բխում է մեր երկրի իրավական համակարգի, իրավական եզրույթների էությունից, ինչպես նաև իրավական կարգավորման համապարփակության ու ամոզականության պահանջից:

Այսպիսով կարող ենք փաստել, որ ՀՀ Սահմանադրության հոդված 2-ի 3-րդ մասը փոխառված է Ֆրանսիայի Սահմանադրության հոդված 3-ի 2-րդ մասից, իսկ ֆրանսերեն «s'en attribuer» եզրույթը հայերենով թարգմանված է «յուրացում», հետևաբար անհրաժեշտ է հասկանալ այդ եզրույթի բոլոր հնարավոր իմաստները: «Յուրացում» եզրույթը քաղաքացիական իրավունքի իրավաբանական բառարանները բացատրում են «ինչ-որ բանի տիրանալ, ինչ-որ բանը դարձնել սեփականություն» իմաստով²⁵: Սակայն իրավական բառարանների գերակշիռ մասը վկայակոչում է «յուրացման» քրեաիրավական իմաստը՝ որպես ուրիշի գույքի դեմ ուղղված ոտնձգություն, հանցանք: «Ուրիշի գույքի յուրացումը հափշտակության ձև է, որ օբյեկտիվ կողմից բնութագրվում է մեղավորին վստահված ուրիշի գույքն անիրավաչափ վերցնելով և պահելով»²⁶: Մեկ այլ տարբերակում յուրացումը համարվում է քրեաիրավական ոլորտի հասկացություն, սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություն, որը մատնանշում է մեղավորին վստահված, սակայն ուրիշին պատկանող գույքի հափշտակումը: Օբյեկտիվ կողմից յուրացումը որոշակի նպատակներով մեղավորին վստահված ուրիշի գույքն անիրավաչափ պահելն է, չվերադարձնելը: Երբ մեղավորն օտարում և սպառում է այդ գույքը, ապա սա նոր հանցակազմ է, որը կոչվում է «վատնում»²⁷: Յուրացումը և վատնումը որպես հափշ-

²⁵ Ст' u Краткий юридический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики, 2005, էջ 764-765:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 765:

²⁷ Երբեմն քրեական իրավունքի տեսության մեջ վատնումը համարվում է յուրացման մասնավոր դեպք (տե՛ս Большая юридическая энциклопедия. Автор и составитель А. Б. Барихин (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии»). М.: Книжный

տակության եղանակներ նույն կերպ են հասկացվում ՀՀ քրեական իրավունքի տեսության մեջ, համաձայն որի՝ յուրացումը օբյեկտիվ կողմից դրսևորվում է նրանում, որ հանցավորը, օգտագործելով իրեն վստահված գույքի նկատմամբ ունեցած լիազորությունները, ապօրինի, անհատույց, շահադիտական նպատակով դարձնում է այն իրենը կամ ուրիշինը²⁸:

«Յուրացում» հասկացության զանազան մեկնաբանություններից (քաղաքացիական, քրեական, ընդհանուր լեզվական) անհրաժեշտ է, որպես մեկնակետ, կանգ առնել քրեականի վրա, փորձել դրանով հասկանալ Սահմանադրության դրույթի բառային նշանակությունը, ինչպես նաև նորմատիվ բովանդակությունը: Մեկնաբանման այս մեթոդի ընտրությունը թելադրում է Սահմանադրությունը՝ իշխանության յուրացումը համարելով հանցագործություն: Սահմանադրական դրույթի մեկնաբանման այս տարբերակի օգտին են խոսում նաև սահմանադրագիտական ուղղվածություն ունեցող հանրագիտարանային բառարանները: Օրինակ՝ «Իշխանության յուրացումն անձի կամ մարմնի կողմից իշխանական լիազորությունների իրականացումն է, որոնք նրան չեն վերագրված, վստահված Սահմանադրությամբ կամ օրենքով»²⁹: Մ. Բագլայը, այս միտքը շարունակելով, եզրակացնում է, որ եթե տեղի է ունենում իշխանական լիազորությունների իրականացման կարգի և պայմանների կոպիտ ոտնձգություն, ամբողջ պետական իշխանության կոպիտ նվաճում բռնությամբ, հրաժարում կառավարման սահմանադրական ձևերից, անձնական իշխանության համակարգի (դիկտատուրայի) հաստատում, իշխանության յուրացումը ձեռք է բերում իշխանության ուզուրպացիայի բնույթ:

Հեղինակի այս մտքերի մեջ համաձայն ենք «յուրացման» և «ուզուրպացիայի» տարբերակմանը վերաբերող դատողությանը, սակայն որ ուզուրպացիան յուրացման տարբերակ է, տրամաբանորեն հակասում է հենց թեկուզ ՌԴ Սահմանադրության «յուրացման» և «բռնագավթման» տարբերակմանը³⁰: Վերևում տեսանք, որ այդպիսի հստակ

мир, 2010, էջ 680:

²⁸ Տե՛ս «Հայաստանի Հնարապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս», Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2004, էջ 370-371:

²⁹ Арутюнян Г. Г., Баглай М. В. Конституционное право: Энциклопедический словарь. М.: Норма, 2006 (Словари для юристов-профессионалов), с. 380 (544).

³⁰ Որ այս հեղինակների մոտեցումն անհետևողական է, ցույց տանք մի օրինակով: Այսպես, նրանք արձանագրում են, որ «իշխանության ուզուրպացիան արգելված է մի շարք երկրների սահմանադրություններում՝ մատնանշելով Հունգարիայի Սահմանադրությունը (§2): Սակայն վերջինս չի օգտագործում «ուզուրպացիա» եզրույթը: Դրա հողված 2-ի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Հասարակական կազմակերպությունների, պետական մարմինների կամ առանձին քաղաքացիների ոչ մի գործունեություն չի կարող ուղղվել հանրային իշխանության բռնի նվաճմանը կամ իրականացմանը՝ որպես այդպիսի իշխանության բացառիկ տիրապետում: Յուրաքանչյուր ոք օրենքով սահմանված շրջանակներում ունի իրավունք և պարտականություն հակազդելու նման ակտերին» (Конституция Венгерской Республики // Конституции зарубежных стран. М.:

տարբերակում կար նաև մի շարք այլ երկրների սահմանադրություններում:

«Usurpator» լատիներեն տերմինը նշանակում է անձ, որն ապօրինի նվաճում է իշխանությունը կամ յուրացնում է ինչ-որ բանի նկատմամբ ուրիշի իրավունքները³¹: Այսպիսով «իշխանության յուրացումը հանցագործություն է» սահմանադրական դատողությունը տրամաբանորեն ենթադրում է. ա) սուբյեկտ, որը կատարել է յուրացումը, և անպայման նրա առնչությունն իշխանության հետ, բ) յուրացման առարկա՝ «յուրացվող իշխանություն», գ) յուրացմանն ուղղված արարք(ներ):

Եթե սուբյեկտը դուրս է իշխանական համակարգից, ապա նրա հակաիշխանական արարքները չեն կարող լինել յուրացում: Բացի այդ, եթե սուբյեկտը, նույնիսկ լինելով իշխանության համակարգում, դիմել է բռնության, ապա այդ արարքների համար քրեական օրենսգիրքը նախատեսել է օբյեկտիվ կողմից իրարից տարբերվող պետական իշխանությունը բռնությամբ զավթելուն ուղղված գործողությունները, պետական իշխանությունը բռնությամբ պահելուն ուղղված գործողությունները, ՀՀ սահմանադրական կարգը բռնությամբ տապալելուն ուղղված գործողությունները, ՀՀ տարածքային ամբողջականությունը բռնությամբ խախտելուն ուղղված գործողությունները:

Հետևաբար՝ սուբյեկտը պետք է գտնվի իշխանության համակարգում, դրա ներսում, այսինքն՝ նրան վստահված է իշխանություն՝ «ժողովրդի, պետության մարմնի», նա մասնակից է իշխանական հարաբերություններին, նրան վստահված է իշխանական լիազորությունների իրականացումը: Յուրացման առարկան կարող է լինել, ըստ Սահմանադրության հոդված 2-ի, ժողովրդին պատկանող իշխանությունը, պետական իշխանությունը, այսինքն՝ Սահմանադրությամբ սահմանված իշխանական լիազորություններն իրեն վերագրելը և իրականացնելը: Սակայն այս դեպքի համար քրեական օրենսգիրքը նախատեսել է պաշտոնեական լիազորություններն անցնելը՝ որպես հանցագործություն: Օրենսգրքի 309 հոդվածը նախատեսում է այդ հանցակազմի սովորական և ծանրացուցիչ տարբերակները: Սովորական, երբ պաշտոնատար անձը դիտավորությամբ այնպիսի գործողություններ է կատարում, որոնք ակնհայտորեն դուրս են նրա լիազորությունների շրջանակից: Որակյալ կազմը ներառում է նույն արարքը՝ ա) զուգորդված բռնություն, զենք կամ հատուկ միջոցների գործադրմամբ, բ) որն անզուշությամբ առաջացրել է ծանր հետևանքներ:

Տրամաբանորեն բաց է մնում ժողովրդին պատկանող իշխանության յուրացումն իշխանական համակարգի ներսում գտնվող անձի (կամ անձանց) կողմից: Դրա ձևը պարտադիր չէ, որ ձեռք բերի բռնության եղանակ կամ ժողովրդին պատկանող իշխանության իրականաց-

«Юрлитинформ», 2008, с. 380):

³¹ См. u Краткий юридический словарь, էջ 1000:

ման որևէ անմիջական ձևի բացահայտ յուրացում: Անմիջական որոշ ձևեր կարող են յուրացվել, բայց դա կարող է արվել շատ ակնհայտ գործողություններով, հետևաբար այն կվերաձվի բռնության:

Սահմանադրագետ Մ. Բագլայը գտնում է, որ ժողովրդի ինքնիշխանության սպառնալիքները կարող են լինել նաև գաղտնի³²: Եթե առաջնային մանդատ ունեցող նախագահը և նրան շրջապատող իշխանավորները պարբերական ու համակարգային կերպով, բավականին երկարատև ժամանակաշրջանում օգտագործելով իշխանավարման օրենսդրական, գործադիր և դատական հնարավորությունները, իշխանագրկում են ժողովրդին, այսինքն՝ նրան չեն տրամադրում իր իշխանության իրականացման նվազագույն փաթեթը (շրջանակը), խեղաթյուրում, նսեմացնում (Լիտվա), կրճատում են եղածները, ապա ինչպես բնութագրել այս արարքը: Կարծում ենք՝ կարելի է պնդել, որ դա ժողովրդին բնական հավակնությունների ու իրավունքի ուժով պատկանող, անքակտելի իրավունքների յուրացում է անձի (անձանց) կողմից, որին վստահված է պետական (ներառյալ) ներկայացուցչական իշխանության իրականացումը:

Քաղաքական ու իրավական անպատասխանատվությունը սեփական ժողովրդի առջև դրդում է նրանց, անձնավորված և սեփական շահերից ելնելով, իրականացնել ոչ միայն իրենց վստահված լիազորությունները, այլև ժողովրդին իշխանագրկել, նրան դարձնել անունակ: Ահա թե ինչ նկատի ունի ՀՀ Սահմանադրության անփոփոխելի հոդվածի 3-րդ մասը: Այն մատնանշում է հանցակազմ, որը պետք է նախատեսվեր քրեական օրենսգրքում, ինչը, սակայն, չի արվել ժամանակի ընթացքում: Սակայն «իշխանավորները» կատարել և շարունակում են կատարել ժողովրդի դեմ ուղղված այդ հանցանքը:

Այսպիսով, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 300 հոդվածը (պետական իշխանությունը յուրացնելը) կապված է ՀՀ Սահմանադրության հետ մասնակիորեն: Նախ, հոդվածում խոսքը պետական իշխանությունը բռնությամբ զավթելու, պահելու, տապալելու մասին է: Սակայն՝ ա) յուրացումը, ըստ էության, կարող է կատարվել նաև առանց բռնության, բ) Սահմանադրությունն օգտագործում է ընդհանրապես «իշխանության յուրացում» ձևակերպումը, ուրեմն ժողովրդի իշխանության յուրացումն է հանցագործություն, ինչը արտացոլված չէ քրեական օրենսգրքում, գ) «յուրացումը» տարբերվում է բռնության միջոցով իշխանության ոտնձգություններից, ինչպես՝ սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների դեպքում՝ գույքի յուրացումն ավագակությունից ու կողոպուտից: Այս ամենը նշանակում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 300 հոդվածը թերի է, իսկ նրա վերտառությունը ճիշտ ձևակերպված չի³³:

³² Տե՛ս **Баглай М. Б., Габричидзе Б. Н.** Конституционное право Российской Федерации. М.: ИНФРА. М-КОДЕКС, М., 1996, էջ 104:

³³ Այդպիսի հանցակազմ չկար ո՛չ խորհրդային, ո՛չ էլ ՌԴ գործող քրեական օրենսգրքերում:

Ժողովրդաիշխանության իրական իմաստն արտահայտվում է հենց «ժողովրդի կառավարում, ժողովրդով և ժողովրդի համար» սկզբունքում: Եթե համաձայն ՀՀ Սահմանադրության՝ հիմնական իրավունքների էությունն անխախտելի է, ապա անխախտելի են նաև ժողովրդի իրավունքները, մասնավորապես՝ «1) լինել գերագույն իշխանության աղբյուր և կրող պետության մեջ, 2) ձևավորել իշխանության ներկայացուցչական մարմինները, 3) պատվիրակել սեփական լիազորությունները իշխանության ներկայացուցչական մարմիններին, 4) ունենալ սահմանադրությամբ ամրագրված կարգավիճակ, 5) մասնակցել օրենսդրական գործունեությանը, պետության կառավարմանը և այլն»³⁴: ՀՀ Սահմանադրության հոդված 80-ը սահմանում է. «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ դրույթների էությունն անխախտելի է» իրավական բանաձևը, «որը արգելք է հանրային իշխանության և նրա մարմինների համար: Այդ արգելքից բխում է նրանց հետևյալ պարտականությունը: Հիմնական իրավունքների սահմանադրական դրույթներն իրավական կարգավորման շղթայում (Սահմանադրություն – սահմանադրական օրենք – օրենսգիրք – օրենք – ենթաօրենսդրական իրավական ակտեր – անհատական իրավական ակտեր) որոշակիացնելիս չխեղաթյուրել, չխախտել, բովանդակային առումով շուռ չտալ, չչեզոքացնել դրանց էությունը»³⁵: Եթե հիմնական իրավունքների ու ազատությունների էությունն անխախտելի է, ապա ժողովրդաիշխանության էությունն առավել ևս:

Սահմանադրության հոդված 2-ի 3-րդ մասն իրավական երաշխիք է ժողովրդի իշխանությունն իրականություն դարձնելու համար, այն ուտոպիայի ու երազանքների հարթությունից իրականություն տեղափոխելու համար: Իրավական երաշխիքների գլխավոր զիծը խախտման համար պատասխանատվությունն է, առանց որի իրավունքն ու արդարությունն անուժ են: Այստեղից առաջանում է մեկ այլ խնդիր՝ սահմանադրական նորմի անմիջական գործողությունը և դրա հիման վրա այդ հանցակազմի համար պատասխանատվության կիրառումը, Սահմանադրության որպես քրեական իրավունքի աղբյուրի հարցը: Սակայն այս հարցադրումը կորցրեց իր արդիականությունը, որովհետև 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունն արդեն չունի անմիջական գործողություն: Նշանակում է՝ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը ՀՀ Սահմանադրության հոդ. 2-ի 3-րդ մասի վերը ներկայացված մեկնաբանության տեսանկյունից ունի վերախմբագրման, իշխանության դեմ ուղղված բոլոր հանցագործությունների հանցակազմերի և, անշուշտ, նաև յուրացման հարցում ճշգրտման կարիք:

³⁴ Ա. Վաղարշյան, Պետության և իրավունքի տեսություն–1: Դասախոսություն /ԵՊՀ, Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 73:

³⁵ Արթուր Վաղարշյան, Մարդու իրավունքների ու ազատությունների կենսագործման և սահմանափակման սահմանադրական նորամուծությունները (համակարգային և ձևական իրավաբանական վերլուծություն), «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», Եր., 2017, № 3 (24), էջ 8:

Բանալի բառեր – իշխանություն, յուրացում, ուզուրպացում, հանցագործություն, բռնություն, էության անխախտելիություն, քրեական օրենք

ԱՐԿՄՐ ՎԱԳԱՐՏՅԱՆ – *Возможные посягательства на власть народа и проблема их закрепления в системе права Республики Армения.* – В статье на основе методов догматического и сравнительно-правового конституционного анализа предлагаются, во-первых, своеобразное юридическое толкование конституционной формулы «присвоение власти» и, во-вторых, правовые пути совершенствования текущего уголовного законодательства РА.

Ключевые слова: *власть, присвоение, узурпация, преступление, насилие, неприкосновенность сущности, уголовный закон*

ARTHUR VAGHARSHYAN - *The Possible Encroachments on the People's Power and the Fundamental Problems of their Regulation in the Law System of the Republic of Armenia.* - In the article the author offers a unique legal comment of the constitutional resolution of “the appropriation of power” on the basis of the theoretical-dogmatic and comparative constitutional legal analysis and offers legal ways of improvement of RA criminal legislation in force.

Key words: *power, appropriation, usurpation, crime, violence, inviolability of essence, criminal law*

Ներկայացվել է՝ 15.01.2019,
գրախոսվել է՝ 01.02.2019,
ընդունվել է տպագրության՝ 25.07.2019